

POGLAVJE IZ SLOVENSKEGA NARODNOOSVOBODILNEGA PESNIŠTVA

V obdobju skrajne narodne ogroženosti, upora in revolucije je slovensko pesništvo, in sicer na vseh njegovih ravneh, od slogovno najbolj razvitih do najbolj preprostih, zajela »mobilizacijska poetika«, tako da lahko govorimo o svojevrstnem, spontanem procesu nove, »modernizirane folklorizacije« poezije. Pri tem je amatersko oz. literarno anonimno pesništvo zaradi svoje neposrednosti razvilo posebne, mestoma manj programske in celo bolj odprte semantične razsežnosti kot višja in bolj kultivirana poezija. Razmerje med silovito semantično močjo te literarno anonimne lirike in njeno »pomanjkljivo kulturo izraza« je eno najbolj produktivnih vprašanj literarne vede pri raziskavi vojnega pesništva.

In a period of extreme national endangerment, uprising, and revolution Slovene poetry, at all levels — from the stylistically most sophisticated to the simplest ones, came under the sway of the "mobilization poetics" and accordingly we may speak of a specific, spontaneous and new "modernized folklorization" of poetry. In this context the literarily anonymous poetry with its direct approach developed special, semantic dimensions, which were in places less program-oriented and even more open than those of higher or more cultivated poetry. The relation between the immense semantic power of this literarily anonymous poems and their "deficient cultivation of expression" is one of the most productive questions in the study of war-time poetry.

I

Izraz *slovensko narodnoosvobodilno pesništvo* je danes že razmeroma utrjen pojem naše slovstvene zgodovine.¹ Uporabljamo ga kot najširšo oznako za tisto slovensko pesništvo iz let 1941 do 1945, ki je nastajalo znotraj narodnoosvobodilnega gibanja, povezanega s socialistično revolucijo, in ki mu je prav to zgodovinsko dogajanje dajalo temeljne do-

¹ Prim. Boris Paternu, Helga Glušič-Krisper, Matjaž Kmecl, *Slovenska književnost 1945—1965*, I. knj., Ljubljana 1967, str. 9. V prvi tehtnejši razpravi o slovenskem narodnoosvobodilnem slovstvu *Naše slovstvo v dobi narodnoosvobodilne vojne*, obj. v Pogovorih o jeziku in slovstvu, 1955, njen pisec Viktor Smolej še niha med različnimi poimenovanji: »osvobodilni tisk«, »partizanska literatura«, »slovstvo v dobi narodnoosvobodilnega boja«, »narodnoosvobodilno slovstvo« itd. Sicer pa pojav pogostoma zožujemo na pojem partizanskega pesništva, ki je gotovo bistveni in vodilni, vendar ne edini del medvojne osvobodilne in uporniške poezije. Tako npr. tudi Radoslav Hrovatin, eden pomembnejših folklorističnih raziskovalcev tega pojava, kljub odkrivanju notranje socialne in pesniške mnogovrstnosti, ki ju kaže gradivo, uporablja enoten izraz »partizanska pesem« in ta pojem celo zožuje v posplošujočo oznako »partizanska pesem kot delavska ljudska pesem« (*Partizanska pesem in znanost o ljudski kulturi*, Slovenski etnograf, XIV, 1961, str. 13).

življajske in izrazne pobude.² Za dve najbolj vidni in glavni tematski zvrsti tega slovstvenega pojava ponavadi štejemo *partizansko* in *taboriško* pesništvo. Pazljivejše razčlenjevanje pa bo ob ta dva osrednja vsebinska kroga moralo postaviti še nekaj dopolnilnih tematskih krogov, zajemajočih vse od pesmi tako imenovanega »zaledja«, osvobojenega in neosvobojenega, pa tja do vojnih izseljenskih pesmi.

Pojem narodnoosvobodilno pesništvo, ki vse te pojave združuje in postaja oznaka večjih notranjih razsežnosti, bi v literarni zgodovini utegnil koga tudi motiti iz čisto formalnih razlogov: vzet je namreč iz družbenopolitične in ne iz slovstvene ali slogovne terminologije, s katero sicer označujemo vsa naša literarno dozorela književna obdobja, se pravi obdobja že vsaj od razsvetljenstva oziroma romantike naprej. In vendar je ta pojem docela utemeljen, če upoštevamo pogloblitni namen in posebno naravo tega pesništva.

Vprašanja slogovne pripadnosti so se namreč v letih 1941 do 1945 pomaknila v ozadje in so prenehala biti globlja opredelitvena gibala ali razlogi za združevanja in ločevanja med pesniki. Značilno je tudi dejstvo, da to obdobje ni dalo nobenega novega sloga. Ugotavljamo lahko v glavnem le podaljške in prilagoditve že prej obstoječih slogov: nove romantike, poznega ekspresionizma in novega oziroma socialnega realizma, od koder je bila kontinuiteta v pesništvo medvojnega upora in revolucije razmeroma najbolj neposredna, čeprav ne edina in ne ravno nujna. Skratka, zgodilo se je, da je v letih 1941 do 1945 slovenska literatura svojo misel obrnila od izrazito literarnih vprašanj in da je v njeno osredje stopilo nekaj drugega: zavzela so jo čisto elementarna vprašanja človekovega osebnega in narodovega obstoja hkrati. Bolj točno, zavzela so jo vprašanja slovenske kolektivne eksistence v njenem skrajno izpostavljenem, resnično mejnem in krvavo usodnem položaju. Bolj kot kdajkoli prej se je naša poezija znašla v frontnem položaju. Njen prvi pesnik in najzmožnejši artist, Oton Župančič sam, je prvi dal glasno in jasno znamenje za sestop z individualistično artističnega Parnasa. Dal je razločno znamenje za novo, mobilizacijsko poetiko, zahtevajočo »*pesem za današnjo rabo*«, in dal je znamenje za slog, ki naj se ravna spet po prvotnem in najpreprostejšem etosu človeške besede, katerega je označil takole: »*naravnost in po pravici povej!*«³

² Sem je treba uvrstiti tudi še del zgodnjega povojnega pesništva, kolikor je nastajalo še pod neposrednimi vtisi tega dogajanja, kar je ponekod trajalo dlje, ponekod manj časa.

³ *Pojte za menoj*, Slovenski poročevalec 6. sept. 1941; prim. *Vrtinec*, ZD III, str. 461, 140; prim. še Župančičeve med vojno zapisane kritične misli o artizmu v lastni poeziji: *Obračun*, ZD III, str. 104; *Pesem ne umre*, ZD III, str. 261; *Ne vidiš žalosti, ki se pretaka*, ZD III, str. 140.

Toda to ni bila samo Župančičeva domislica, tako je ukazovala resničnost sama. Če danes, iz dobre četrstoletne razdalje nekoliko pazljiveje opazujemo in primerjamo medvojne pesmi znanih avtorjev, ki jih sicer postavljamo daleč narazen, lahko — kljub njihovim tudi takrat osebnim izpovedim — odkrijemo celo vrsto zelo podobnih vsebinskih in izraznih znakov. Najvidnejša skupna lastnost je bila, da so se osebne slogovne skrajnosti njihovega izražanja močno obrusile, se samogibno prilagodile temeljnim zadevam skupne zgodovinske usode in volje, hkrati pa tudi potrebi po močnejši povezanosti pesmi z ljudmi, po njeni komunikaciji v širino. Tako je v letih 1941 do 1945 tudi v najbolj razvitih območjih slovenske lirike prihajalo do pojavov spontanega notranjega in zunanjega poenotenja. Ugotavljamo jih lahko v vseh njenih plasteh: od tematike (boj — trpljenje — upanje) mimo značilnih žanrskih pojavov (epizacija lirike, pogostnost balade) pa vse do izraza (racionalna poetika, združena z zanosom; recitativna dikcija). V skladu s tem je bilo tudi močnejše navezovanje pesnikov na starejše slovensko pesniško izročilo, vse do tja nazaj v 19. stoletje in še dlje, prav do starodavnega ljudskega pesništva. To pa ne velja samo za najbolj očitne primere, ki jih ponavadi opažamo na črti od Župančiča do Kajuha. Celo stilno tako »odmaknjenega« pesnika, kot je bil predvojni in kot je povojni Jože Udovič, nenadoma najdemo pri pisanju preprostih udarnih budnic, ki bi jih lahko postavili v bližino tradicionalnega slovenskega narodnoprebudnega pesništva in ljudskega stiha.⁴ Prav tako nepričakovano tudi Ceneta Vipotnika in mimogrede celo Edvarda Kocbeka lahko srečamo v bližini ljudske poezije.⁵ Zdi se, kot da bi slovenski poet v svojem skrajno ogroženem osebnem in narodnem položaju znova iskal trdno, zanesljivo zaledje v najbolj preverjenih, najbolj odpornih in najširše komunikativnih plasteh slovenske pesniške kulture. Potrebno bo pazljiveje raziskati ta svojevrstni proces »folklorizacije«, ki je v letih boja zajel tudi naše najbolj razvito pesništvo. Seveda bo treba pojmu folklorizacija dati ustrezno vsebino in ga ne omejevati zgolj na tiste pojave, ki pomenijo zavedno ali nezavedno posnemanje starodavnega ljudskega pesništva. Novejša literarna znanost, na primer Lotmanova strukturalna šola pojem »folklorizacija literature« danes že močno spreminja, razširja in modernizira.⁶ Tako bi se s tem izrazom, če bi ga vsebinsko ustrezno izpopolnili, dala

⁴ Prim. naslednja Udovičeva besedila v Hrovatinovi antologiji *Partizanska pesem*, 1955: *Moči so nove se strnile*, str. 61; *Koračnica*, str. 68; *Prečuden cvet*, str. 90; *Pozdravi*, str. 98; *Zvezdica*, str. 140.

⁵ *Cene Vipotnik, Zelen grobek* (zbirka *Drevo na samem*, 1956, str. 45); *Edvard Kocbek, Kukavica* (zbirka *Groza*, 1963, str. 29).

⁶ *Ju. M. Lotman, Lektii po struktural'noi poetike*, Brown University Slavic Reprint, 1968, str. 179.

označiti vrsta bistvenih pojavov narodnoosvobodilnega pesništva, pa naj ga opazujemo skozi njegove tvorce, a še mnogo bolj, če ga opazujemo skozi njegove takratne odjemalce, se pravi vojne bralce in frontne poslušalce ali recitatorje. Ti so pri sprejemanju besedil v danih okoliščinah gotovo še močneje aktivirali cone poenotenja in tipizacije, torej cone potencialne folklorizacije novega tipa. Navsezadnje tudi ni čisto naključnega pomena, da je mlada povojna družba za najvišje uradno priznanje izbrala naziv »ljudski pesnik«, ki ga je Prezidij ljudske skupščine podelil Župančiču ob njegovi sedemdesetletnici.

Povedano na kratko: gre za obdobje, ko je bila poglobljena motiviranost poezije zunaj poezije same; ko je bila najgloblja pobuda pesništva skrajno izpostavljen položaj njenih piscev in bralcev, zraven pa njihova skupna volja po revolucionarni narodni in socialni odrešitvi, torej volja, ki jo lahko imenujemo narodnoosvobodilna ideja let 1941 do 1945. Vse druge motivacije obravnavanega pesništva, umetniške in slogovne, so bile drugotne in so se prvi bolj ali manj prilagajale in podrejele. Zato naša glavna in posplošujoča oznaka tega pesništva ne more biti drugačna kot neslovstvena, torej družbena in politična. Šele drugotno, bolj razčlenjevalno označevanje lahko znotraj te temeljne enovitosti ugotavlja različne slogovne usmeritve in različne umetniške ravni, pri čemer razpon pojavov ni ravno ozek, čeprav je do neke mere skrčen, saj je ubran v temeljno skupno hotenje.

Ta proces demokratizacije poezije — če se sporazumemo o tem, da demokratizacija v danem položaju pomeni odprtost poezije skupnim temeljnim družbenim zadevam in njeno odprtost široko komunikativnemu izrazu — pa z opisanimi pojavi ali spremembami ni bil končan. Zajel namreč ni samo tako imenovane vodilne in znane medvojne narodnoosvobodilne poezije, rekli bi lahko njene elitne plasti, če bi izraz ne bil v nasprotju z mnogimi realnimi okoliščinami in revolucijsko miselnostjo tistega časa, temveč je zaoral tudi daleč čez njene meje. Zgodilo se je, da je k pesnjenju nenadoma obudil pravo množico literarno anonimnih, bolj točno, po imenu zvečine znanih ali ugotovljivih, toda v uveljavljeni slovenski literaturi dotlej pa tudi po vojni bolj ali manj neznanih piscev pesmi.⁷ Gre za ljudi najrazličnejših, v glavnem neintelektualnih poklicev, zelo različnih izobrazbenih stopenj in različnih starosti, ki so med narodnoosvobodilno vojno začeli pisati stihe, jih objavljali v partizanskih glasilih

⁷ Viktor Smolej opozarja na dvojno poreklo partizanskega pesništva in si poskuša pri tem pomagati z dvema ne čisto zanesljivima izrazoma: »poklicni« in »nepoklicni« pesniki. Izraza sam uporablja s pridržkom, saj ju postavlja pod narekovaja (nav. d., str. 28, 29).

ali razširjali kako drugače, v mnogih primerih pa so besedila pustili samo med svojimi zasebnimi zapisi. Po temeljni motiviranosti, glavni ideji in tudi najsplošnejši izrazni usmerjenosti tega pesništva pravzaprav ni mogoče ločiti od onega prejšnjega, danes znanega. Na splošno so razlike predvsem v kultiviranosti izraza in estetski zmogljivosti, ki sta ponavadi tu nižji, čeprav tudi to pravilo ne drži zmeraj. Tudi tu najdemo vmes enako presenetljive vzpone navzgor kot pri tako imenovani višji narodnoosvobodilni poeziji padce navzdol, tako da so meje med enim in drugim pesništvom v resnici zelo zabrisane. Pazljivejši študij gradiva pri naša presenečenja na obeh straneh.

Skratka, težko bi bilo najti razloge, ki bi utemeljevali strogo ločevanje teh dveh vrst pesnjenja, saj sodita obe pod zanesljivi skupni pojem narodnoosvobodilnega pesništva. Vojna zgodovinska resničnost jima je narokovala skupno, spontano mobilizacijsko poetiko. Med prvimi jo je povedal Oton Župančič, potrdilo pa jo je življenje samo na vseh ravneh upesnjevane besede, od najbolj zmogljive do najbolj povprečne in jec-ljajoče.

Če je to res, potem tudi slovenska literarna zgodovina pri obravnavi medvojnega osvobodilnega pesništva ne more ostati zgolj ob literarno znanih, splošno uveljavljenih imenih. Zaradi posebne narave takratnega slovstvenega dogajanja bo morala prestopiti meje »literarnega elitizma«, poseči bolj na široko in pazljiveje pretresti tudi množico literarno neznanih imen ter njihovih del. To pa seveda ne pomeni, da bo ravnala brez ali mimo vrednostnih meril. Za začetek je treba predvsem vedeti, kaj je narobe. In narobe je to, da je naša veda s tem dolgo, predolgo odlašala. Odlašala je deloma zaradi pomanjkljivega poznavanja in nezadostnega premisleka stvari, deloma pa zaradi napačnega računanja na koga drugega. Toda gradivo kaže, da folklorist ali sociolog tu ne moreta opraviti celovitega dela, čeprav lahko opravita zelo tehtne in celo nepogrešljive posle.

II

Tu bo seveda treba najprej opraviti še temeljito zbirateljsko in izdajateljsko delo. Doslej nimamo kaj prida več kot troje opaznejših antologij. Prva je Klopčičeva *Pesmi naših borcev*, ki je izšla v dveh zvezkih in z obetom tretjega še leta 1944, meseca junija.⁸ To delo je imelo, kot priča urednikov predgovor, zelo dobro in doslej razmeroma najbolj pre-

⁸ *Pesmi naših borcev*, I. in II. zvezek. Izbral in uredil Mile Klopčič. Izdala Prop. komisija pri IOOF, 1944. Druga izdaja 1945.

mišljeno organizacijsko zasnovo, ki pa se žal ni nadalje uresničevala. Posebnost Klopčičeve zbirke je prav ta, da je predstavila takrat neznane ali manj znane partizanske avtorje, medtem ko je že uveljavljene pustila ob strani. Drugo pomembno, še posebej v komentarjih bogato, čeprav z glasbenega zornega kota prirejeno antologijo je pod naslovom *Partizanska pesem* izdal Radoslav Hrovatin leta 1955.⁹ Tretji vidnejši izbor pa je opravil Črtomir Šinkovec s knjigo *Partizanska ljudska pesem*, ki je izšla leta 1970 in obeta nadaljevanje.¹⁰ Tudi Šinkovec objavlja — z redkimi izjemami — predvsem neznana ali malo znana imena, tako da do neke mere nadaljuje Klopčičevo delo, čeprav v mnogočem na drugačen način. Ob teh treh osrednjih antologijah, ki prinašajo skupaj okoli 300 besedil, pa je treba vedeti, da je bil njihov namen izrazito poljuden. To pomeni, da so uredniki pri izbiranju in tudi pri izraznem prirejanju besedil imeli docela proste roke. Znanstveni obravnavi te naloge se postavljajo drugačne zahteve: prvič, zbrati bo treba čim bolj celotno gradivo; drugič, v poštev pride samo avtentična oblika besedil; in tretjič: gradivo bo treba zbrati, razvrstiti in ovrednotiti po zahtevnejših literarnozgodovinskih in trdnejših teoretskih merilih.

Tega, najprej zbirateljskega in komentatorskega posla smo se pred nedavnim poizkusno lotili v slovenskem literarnozgodovinskem seminarju ljubljanske filozofske fakultete. Ob dveh doslej opravljenih seminarskih nalogah na témo *Slovensko narodnoosobodilno pesništvo na Primorskem*, ki prinašata nekaj nad 300 besedil, ki v dosedanjih antologijah v glavnem niso zajeta, lahko poročam o prvih izkušnjah in problemih, ki jih odpira delo te vrste.¹¹

Prvo praktično spoznanje, ki pa ni bilo nepričakovano, je to, da je gradiva zares mnogo. Na primer: pregledovanje ohranjenih glasil in arhivov štirih primorskih brigad (III. SNOB Ivana Gradnika, XVI. SNOB Janka Premrla Vojka, XVII. SNOB Simona Gregorčiča in XIX. SNOB Srečka Kosovela) je do zdaj dalo blizu 200 pesmi. Pri tem je značilno nekaj: skoraj tretjina besedil še sploh ni bila objavljena in jih je zbiralka Aleksandra Kovačič našla šele po prizadevnem iskanju, ki se je od arhivov preusmerilo k zasebnim zapisom, katere hranijo nekateri preživeli borci teh enot ali njihovi najbližji. Tako je npr. pri *Miranu Beretiču*, nekdanjem politikomisarju v Gradnikovi brigadi, dobila kar 41 njegovih

⁹ *Partizanska pesem*. Uredil dr. Radoslav Hrovatin, Ljubljana 1955. Pri izboru sta sodelovala R. Gobec in R. Simoniti, tekste pa je redigiral M. Klopčič.

¹⁰ *Partizanska ljudska pesem*, I. knj., izbral in uredil Črtomir Šinkovec, Ljubljana 1970.

¹¹ Avtorici nalog sta absolventki slavistike *Aleksandra Kovačič in Ana Vuga-Vogel* (štud. leto 1971-72).

neobjavljenih pesmi; pri *Vinku Šumradu-Radošu*, nekdanjem politkomisarju v Šlandrovi in nato Vojkovi brigadi, 10 in pri *Slavku Turku-Velimirju*, nekdanjem referentu za kulturo v Kosovelovi in Vojkovi brigadi, 15 neobjavljenih besedil.¹² Morda je naključje, morda tudi ne, da najbolj zanimiva besedila najdemo med neobjavljenimi pesmimi, ki jih je torej odkrilo šele najnovejše in načrtno iskanje. Koprski muzej hrani tudi 22 strani obsegajoč zvezek pesmi *Emila Jejčiča*, komandirja topniške baterije 5. Prekomorske brigade, goriški muzej pa mestoma zelo zanimiv razrezani rokopisni zvezek 19 pesmi *neznanega partizana*, ki bi se ga po nekaterih posrednih podatkih s prizadevnim nadaljnjim iskanjem najbrž dalo še odkriti.

Drugi glavni vir gradiva pa ne prihaja iz vojaških enot in izpod peres njihovih borcev, temveč iz tako imenovanega partizanskega »zaledja«, osvobojenega ali neosvobojenega. Koprski in goriški muzej nas med mnogim drugim gradivom opozarjata vsaj na dve vidnejši imeni. Na primorsko kmetico *Anastazijo Jelušič* in rokopisni zvezek njenih pesmi, ki so nastajale iz trpljenja v zaporu leta 1945, in Čibejevo mamó *Ivano Čibej* iz Dola-Predmeje, po kateri je ostalo nekaj pesmi in drugih presretnih vojnih zapisov.¹³

Ob vsem tem gradivu, ki bo najbrž presenetljivo obsežno, ko bo zbrano v celoti, pa se odpira vrsta globljih vprašanj.

Med prvimi je gotovo tole: kje so pravzaprav razlogi, da je toliko preprostih, razmeroma slabo izobraženih in slovstveno nestremljivih ljudi začelo pisati stihe in pesmi?

Na to vprašanje nam najprej odgovarja okoliščina, ki je z redkimi izjemami splošno veljavna: da pred vojno ti ljudje niso pisali in po vojni prav tako ne več. Torej lahko prve pobude za nastajanje tega pesništva iščemo v nenavadnem, razburljivem in usodnem vojnem dogajanju, ki je globoko vznemirilo tudi slovenskega človeka, stopnjevalo njegove notranje napetosti in z njimi vred potrebo po izpovedi ali sporočitveni sprostitvi. Vendar je treba dodati, da je slovenskega človeka to vojno dogajanje vznemirilo še na poseben način. Obremenilo ga ni le z zavestjo osebne, temveč tudi z zavestjo skupne narodne ogroženosti, se pravi to-

¹² Od omenjenih avtorjev najdemo v Klopčičevi in Sinkovčevi antologiji samo *Vinka Šumrada-Radoša* z dvema besediloma: *Otok Rab* in *Sedemštirideset* (Klopčič, str. 22, 26; Sinkovec, str. 62, 156). Vinko Šumrada-Radoš je l. 1967 izdal pesniško zbirko *Ulaka* (izd. Muzej ljudske revolucije v Ložu), v kateri je objavil 53 sonetov in 7 pesmi v svobodnejših verznihi oblikah. Omenjeni pesmi sta tudi v tej zbirki, vse druge, ki jih bomo tu obravnavali, pa so ostale v rokopisih. Tudi naslednjega, *Emila Jejčiča*, ni v antologijah.

¹³ Pri Sinkovcu je *Čibejeva* zastopana z eno pesmijo (*Primorska mati sinu*, str. 165).

talne ogroženosti, in ga postavljalo v neizprosne položaje individualnega ter kolektivnega samoodločanja.¹⁴ Prav ta skupinska naravnost usode, zavest skupnega trpljenja in boja za odrešitev bi utegnila biti zelo bistvena pri nastajanju potrebe po zapisani izpovedi, ki je izpoved drugim, in po pripovedi v bolj občutenem, bolj pomembnem jeziku, kot je navaden jezik, to se pravi v jeziku stiha. Tretji moment, ki ga ni prezreti, pa je slovstvena zavest in tradicija, kot je živela v preprostem slovenskem človeku. Predstava o pesništvu, kakršno je naš človek dobil že pri svoji temeljni izobrazbi pa tudi kasneje, je bila zelo tesno vezana na predstavo rodoljubnega, narodnoobrambnega in družbenosvobodilnega delovanja in ta pesniški »pramodel«, če lahko tako rečemo, se je v obdobju nove, neizprosne frontne in revolucijske situacije slovenskega naroda v letih 1941 do 1945 samo znova obudil, potrdil in radikaliziral, prestopil meje elitne književnosti in postal last najširših slojev. Zato je to pesnjenje tako očitno vezano ne toliko na staro folkloro kot na zglede iz Vodnika, Prešerna, Levstika, Jenka, še posebej Gregorčiča, pa tudi na Stritarja in naposled na Župančiča. Seveda pri tem sprejemanju iz klasike ni mogoče prezreti postopkov poenostavljanja in tipizacije, torej procesa folklorizacije umetnega pesniškega izročila, folklorizacije, ki je posodobljena, prilagojena svojemu času in novim potrebam.

Vse našete pobude pa bi najbrž ostale močno zavrte, če ne bi delovala še neka druga, zelo bistvena, čeprav na prvi pogled bolj zunanja okoliščina. To je bil dobro organiziran narodnosvobodilni tisk in še posebej številna razmnoževana ali rokopisna glasila partizanskih vojaških in drugih enot, ki so v veliki meri živela prav od široke ljudske pismenske dejavnosti in so tako dejavnost tudi zavestno spodbujala. Povedano z nazornim primerom: čisto normalno je bilo, da je partizanski poveljnik ali komisar, da o kulturnem oziroma propagandnem referentu niti ne govorimo, napisal tudi kaj verzificiranega v glasilo svoje enote.

Vendar stvari ne kaže poenostavljati. Individualna motiviranost pesnjenja je bila lahko tudi taka, da je segla daleč čez splošna pravila. Tako

¹⁴ V zvezi s tem je zanimiva pripoved *Mateja Bora* o pobudah, ki so bile odločilne za nastajanje njegovih prvih uporniških pesmi leta 1941. K znani pesmi *Kri v plamenih* beremo naslednji komentar: »V sebi sem čutil veliko potrebo, izkričati, kar se je nabralo v meni in nas vseh. Morda sem dobil prvo vnanjo pobudo nekega dne, ko sem stal na bivšem bežigradskem železniškem prehodu in gledal, kako so vlaki vozili naše ljudi z Gorenjske v pregnanstvo. Dejal sem si — Hitler seli slovenski narod z njegove zemlje. Kaj lahko se zgodi, da zmagamo, in verjetno bomo zmagali — vendar navzlic temu ne bomo zmagali. Ta vojna nas lahko Slovence fizično ugonobi... Iz tega razpoloženja so nastali moji prvi verzi.« Bor pripoveduje tudi o tem, da bi bil takrat svoje pesmi najraje pisal kar na plakate in jih tako prenašal med ljudi (*Matej Bor, Pesmi, Ljubljana 1969, str. 79.*).

na primer najdemo med besedili takrat 34-letnega primorskega kmeta *Slavka Turka*, ki je bil kulturni in propagandni referent Vojkove brigade, čisto svojevrstno utemeljevanje pesnjenja. V neobjavljenem posvetilu k pesmim, ki jih ima za cel zvezek, beremo tole:

Srce razkrito in razum
je v tej pisavi.
Nikdar upal mi ni pogum
še za resnico pravi.

Za resnico borbo sem izgubil.
Kar tu je zapisano,
edino to ne bom zgubil.
To večno bo narisano.¹⁵

Misel ni čisto preprosta, sporoča pa nam vero v posebno trajanje zapisane resnice in zapisane vere, ki ju realno življenje pogublja.

Drugo bistveno opozorilo, ki nam ga daje pazljivo pregledovanje tega literarno anonimnega gradiva, pa zadeva tematsko stran pojavov. Gre za tematiko na tistem njenem mestu, kjer se začenja vprašanje notranje razsežnosti upesnjene vsebine, s tem pa tudi že za vprašanje pomenske teže in vrednosti tega pesništva.

Seveda tu ne more biti enotnega odgovora. Znajdemo se pred raznovrstnim gradivom zelo različne teže in veljave, od docela nebogljenih zapisov, ki povedo zelo malo, do besedil, katerih notranje vsebinske razsežnosti so večplastne, zato zanimive in bogate.

Najprej je treba vedeti, da je temeljna »poetika« teh besedil mobilizacijska poetika, ki je v svojem življenjskem bistvu prav taka kot pri bolj razviti in priznani osvobodilni oziroma partizanski poeziji. Razumljivo je, da se pod neizkušnim peresom poetika »pesmi za današnjo rabo« najčešče kaže v še bolj poenostavljeni, bolj naivni in bolj klišejski podobi. Če bi odbirali gradivo po tem merilu, bi nagrmadili resnično mnogo besedil, ki niso kaj prida več kot ostihotvorjenje najbolj znanih in splošnih idej osvobodilnega boja pa tudi najbolj znanih in obćih položajev, značilnih za mnoge človeške usode takratnega dogajanja. Proces miselne in doživljajske tipizacije, v zvezi z njima pa tudi proces izrazne shemati-zacije (npr. pogostno uporabljanje enakega idejno pojmovnega izrazja) je tu mnogo naivnejši in zato še opaznejši kot pri vodilni partizanski poeziji.

¹⁵ A. Kovačič, *Slovensko narodnoosvobodilno pesništvo na Primorskem*, 1971, Gradivo, str. 66.

Toda hkrati ni mogoče prezreti tudi drugega, čisto nasprotnega pojava. V literarno anonimnem pesništvu prav zaradi njegove večje neposrednosti ali naivnosti lahko najdemo presenetljivo enkratne, docela individualne in zapletene doživljajske lege. Včasih tudi take, kakršnih »izobraženo«¹⁶ partizansko pesništvo prav zaradi strožje zavesti o namenu in učinku svojih stihov pa tudi zaradi zavestnejšega obvladanja izraza ni zabeležilo. Potemtakem je bila tako imenovana literarna naivnost po eni strani primanjkljaj, ki je pomenil manjšo zavarovanost pred delovanjem miselnih klišejev; po drugi strani pa je bila prednost, saj je pomenila manjšo zavarovanost oziroma večjo odprtost tudi nasproti vsemu ideološko nepredvidenemu, neponovljivemu, človeško individualnemu. Kot je medvojni literarno neznani sestavljalec stihov v prvem primeru množil samo količinsko moč osvobodilne in revolucijske ideje, tako jo je v drugem primeru dopolnjeval v smer novih, nevračunanih človeških razsežnosti, jo na ta način pomensko odpiral in semantično dinamiziral. Napravljal jo je pravzaprav sposobnejšo za poezijo in umetnost, ki ne more obstajati brez dimenzije individualnega pa tudi ne brez dimenzije relativnega, torej življenjsko odprtega in večpomenskega. Navsezadnje nam postajajo te stvari toliko bolj razvidne prav danes, ob prisotnosti sodobne eksaktne estetike, zgrajene na semiotiki in teoriji informacije; estetike, ki se kljub vsej svoji intelektualni rafiniranosti vrača k nekaterim temeljnim vsebinskim oziroma semantičnim merilom umetnosti. Na primer h geslu: poezija je semantično stopnjevana informacija; bolj točno, poezija je informacija, strukturirana na pomensko neenostavnih, zapletenih razmerjih njenih sestavin.¹⁶

Toda, za kaj sploh gre in na čem temelji naša misel o posebnih semantičnih prostorih medvojnega literarno anonimnega pesništva?

Gre za celo vrsto tém ali upesnjenih doživljajev, ki po svojem osnovnem poreklu in obeležju sodijo docela v NOB — pesništvo, vendar zaznamujejo toliko nadsplodne, izjemne, pomensko zapletene in odprte doživljajske lege, da postajajo opazne in delujoče čez meje svojega časa. Primerov bi se že v doslej zbranem gradivu našlo mnogo, omenim naj jih samo nekaj.

Med besedili bataljonskega politkomisarja *Vinka Šumrada* (r. 1916, po poklicu je bil takrat trgovski pomočnik) najdemo na primer neobjavljeno pesem *Komisar*, ki je nastala decembra 1942 v najtrših okoliščinah partizanskega bojevanja.¹⁷ Gre za naslednji motiv: komisar nekje na Mokreju pregleduje postrojeni bataljon partizanov pred odhodom na akcijo. Toda

¹⁶ Lotman, nav. d., str. 87—89; 98—100; 186—187.

¹⁷ A. Kovačič, nav. d., Gradivo, str. 60.

to opravlja in pripoveduje na čisto svoj način. Njegov pogled se zamišljeno ustavlja na možeh, fantih in še skoraj otrocih, »boža obrazov živ krog naokrog«, kot pravi, in z globoko tesnobo razmišlja, »kdo bo v spopadu omahnil zadet«. Besede so zapisane tako, da razkrivajo izrazito intimne prostore komisarjeve človečnosti, ki se nato v predzadnji kitici izpove v silovit odpor zoper ubijalsko vojno. Pod naslovom Komisar se torej zvrste položaji nekoliko neenostavnih nasprotij: komisar, ki vodi in ukazuje neusmiljen boj, hkrati pa človek s prvinskim etosom odpora zoper ubijalsko bojevanje. Oboje skupaj predstavlja pomensko poln, zapleten in odprt človeški položaj, ki je za umetniško ubeseditev gotovo semantično bolj tvoren, kot bi mogla biti katerakoli posamezna, ločena lega opisane dvojnosti.

Pri istem piscu najdemo tudi partizanske ljubezenske pesmi, ki so ne navadne v tem, da ob dogajanja smrti ali boja postavljajo slo po življenju v prvinski, naravnost čutni in nevezani podobi, kar za partizansko ljubezensko liriko ni ravno značilno. V neobjavljeni pesmi *Nageljni* bremo tele stihe:

Nageljni, nageljni,
za njimi med cvetjem
me čaka dekle.
Prsi kipeče
in mehke roke,
oči topli soj
in vonj zlatih las,
njen nežni obraz
in večerni pokoj
vse vabi nocoj.
Med nageljne rdeče
sklonila se je
in ustne drhteče
ponudila je.¹⁸

Opazna so tudi besedila, ki jih je isti avtor napisal leta 1944, ko je bil član ilegalnega partizanskega poveljstva v Trstu. Neobjavljena pesem *Marjuča* pripoveduje o ljubezni med tržaškim dekletom in nemškimi vojaki, ki ga na dopustu v domovini ubije angleška bomba.¹⁹ Kljub svojemu skrajno izpostavljenemu položaju, ko so mu v Trstu Nemci nenehoma za petami, kot kaže pesem Hajka, ta partizanski pesnik zmore razumeti tudi ljubezen na sovražnikovi strani in v zgodbi začutiti kos skupne vojne tragike.

¹⁸ Nav. d., Gradivo, str. 112.

¹⁹ Nad. d., str. 202.

Tudi neobjavljena pesem *Ilegalec* spada v okolje tvegane tržaške ilegale leta 1944.²⁰ Nenavadna je v tem, da motiviko smrtno napete partizanske ilegale dopolnjuje z njenim popolnim žanrskim nasprotjem, z izredno sproščeno, pravo mediteransko ljubezensko radoživostjo, ki se mu med veselimi tržaškimi dekleti ponuja sama po sebi.

Uličica dei Montechi,
tam prebivam samotar,
tam se krijem ilegalec,
za dekleta ni mi mar.

Onstran ulice na oknu
skoraj slednji letni dan
snidejo se mule mlade
in čebļjajo na to stran.

Julietta je vablјiva,
njeni boki prožen val,
in pogled njen iskra živa
bi lahko požar prižgal.

Ne taji nravi Brunetta,
nič ne preneveda se,
njena srajčka je razpeta,
ko nad okno skloni se.

Zlate lase je Mirjana
razpustila do pasu,
vitka vila neugnana
brez obleke in sramu.

Cilj veselim sem dekletom
jaz na oknu vizavi,
vztrajno z gibi in pogledi
me izzivajo vse tri.

Sam ne vem, katero raje
ljubil mulo bi mladó,
bral sem, da zbog Dalile
Samson zgubil je glavó.

Vsak dan nosim glavo v torbi,
glava pa je važna stvar
in zato ni ilegalcu
za tržaške mule mar.

V zvezku kulturnega in propagandnega referenta Kosovelove brigade, kmeta Slavka Turka, najdemo poleg bojevniških in udarnih partizanskih pesmi nekatera besedila, ki kažejo čisto svojevrstna vojna doživljanja in razmišljanja. Tako na primer v neobjavljeni pesmi *Mir — vojna*, ki že v svojem naslovu nosi sintagmo nasprotja, naletimo na izjemno izpoved

²⁰ Nav. d., str. 236. Tudi v zbirki *Ulaka* (1967) najdemo vrsto pesmi, ki razkrivajo svojevrstno semantično dvojnost in napetost (npr. Berač Ivek, str. 28; Jokajoči vojak, str. 32; Kosci, str. 27; Osredek, str. 56; Bratje, str. 25; Vnebohod, str. 35; Rdečelaska, str. 27).

partizanovega utrujenega umika v osebno samoto in svet, ki je čisto zunaj vojne in zunaj junaštva, čeprav neubranljivo obdan z njima.²¹

Ljubim le samoto,
kjer ptički žvrgole,
narave le krasoto,
tam moje je srec.

S ptički pesem pojem
in legam v mehki mah,
to vse je prav po mojem,
živim ko zajček plah.

Tu krika se ne čuje,
postave tukaj ni,
le Bog tu le kraljuje
in jaz in ptički vsi.

Tu hočem jaz živeti,
več v svet ne grem nikdar,
ker tam v divjini, sveti
le vojna je vsekdar.

Pri istem piscu beremo še celo vrsto lirskih, z močno elegiko obdanih vojnih motivov. Ob požgani domači vasi Komnu, nad katero so se 15. februarja 1944 znesli Nemci, prihaja do sklepne misli, ki ima skrajno izostreno baladno lego:

Več ni ljudi in ni vasi
in ni poti v zažgano.
Da vsaj bi shranil še kosti
v svoji vasi v jamo.²²

Glede izrazitosti in skrajnosti baladnih položajev to pesništvo uspešno tekmuje z znano slovensko partizansko baladiko. Po *Tonetu Pipanu-Črtomirju* (r. 1918, diplomirani slavist, padel 7. nov. 1944 pri Ajdovščini) je v arhivu Kosovelove brigade ostala njegova pesem *Požgani domovi*, kjer se baladni vojni popis nagiblje že v totalno vizijo smrti:

Povsod vas vidim strahovi
s črnimi kostmi,
z votlimi očmi,
domovi, domovi.

²¹ Nav. d., Gradivo, str. 96; pesem je nastala ob posebnih avtorjevih konfliktih okoliščinah, ki so opisane v popisnem listu ob pesmi.

²² *Slavko Turk-Velimir, Nad nedolžnimi*, nav. d., Gradivo, str. 105.

Kot sfinge brez besed
 stojite ob cestah;
 popotnika je strah
 da je umrl svet.²³

Nenavadno izrazite in skrajne človekove položaje srečujemo tudi v deloma proznih, deloma verznihih zapisih takrat 55-letne kmetice Čibejeve mame. Njena presunljivo neposredna pripoved o tem, kako je slutila, iskala in naposled našla svojega mrtvega sina Franceta, ki je padel kot politkomisar 5. bataljona Gradnikove brigade v bojih pri Hotedršici januarja 1944, se iz trpne bolečine hipoma spremeni v pošastno upornišvo, ki bi mu v naši ženski literaturi ne našli para: primorska gornjanka s prvinsko kretnjo svojega srda seže po prastarem orožju slovenskega puntarstva — po vilah in pravi, da bo z njimi nadaljevala in dobojevala sinov boj.²⁴

Ko pregledujemo to, danes orumenelo in neznano verzificirano gradivo vojnih let, naletimo včasih tudi na zapise o skrajno mučnih in tragično neizogibnih poglavjih našega boja in revolucije. Tako na primer v neobjavljeni pesmi *Po borbi*, katere avtor je bataljonski politkomisar Gradnikove brigade *Miran Beretič* (r. 1924, takrat dijak), sledimo zgodbi nekega partizana, ki med bojem ubije svojega brata, pripadnika sovražne enote.²⁵

Pojav baladesknihih skrajnih leg ni v tem gradivu nikakršna izjema, temveč sodi med splošnejše pojave obravnavanega pesništva. Tudi Sinkovčeva zbirka, ki se v tem nekoliko razlikuje od Klopčičeve, prinaša prizore in doživetja, ki s svojo grozljivostjo presegajo vse, kar je bilo do druge svetovne vojne zapisanega v slovenski književnosti. Nekaj primerov. V *Baladi o junaški smrti*, ki jo je napisal Andrej Galeb, primorski učitelj s pravim imenom Milan Vrtačnik, naletimo na tole zgodbo: dvanaajst ranjenih, izdanih in od sovražnika obkoljenih partizanov prosi in roti svojo bolničarko, naj jih postreli, da ne pridejo živi sovražniku v roke; dekle se silovito upira, vendar naposled pristane, začne s svojim mučnim opraviлом milostne smrti, dokler pri petem ne omaga in ustrelji samo sebe.²⁶ V pesmi neznane žene *Balada o škatllici s pepelom* smo priča

²³ Nav. d., Gradivo, str. 168. *Tone Pipan-Črtomir* je z dvema pesmima (*Smreke; Matere, sestre, ljubice*) zastopan že v Klopčičevi (str. 61, 62) in Sinkovčevi antologiji (str. 38, 28).

²⁴ Gradivo v nalogi *Ane Vuga-Vogel*, str. 4.

²⁵ *Miran Beretič, Po borbi*. A. Kovačič, nav. delo, Gradivo, str. 19.

²⁶ *Andrej Galeb, Balada o junaški smrti*, Partizanska ljudska pesem, I, 1970, str. 111. Klopčič je objavil tri druge pesmi tega avtorja: *Hej Korošci*, str. 57; *Zalostinka*, str. 59; *V boj, Tolminci*, str. 61. Slednjo je objavil tudi Sinkovec (str. 127).

prizoru, ko se materino iskanje izgubljenega sina konča nekje v tujem svetu tako, da ji neki Norvežan izroči škatlico:

Tu je vaš Nac!
 Tu je moj Nac?
 V škatlici je Nac!
 V škatlici?

Škatlico je odprla
 in bel pepel v njej zazrla ...

Ti lepi fant, ti močni fant,
 Čemu prinesla sem ti mašni gvant,
 Nac?²⁷

In iz pesmi *Anice Mežek Nerojenemu otroku* poslušamo pripoved partizanove žene, ki pred rojstvom sama ugasne življenje svojemu otroku, samo da ga ne bi dobili v roke gestapovci, kot so dobili njo.²⁸ Med nepovnljiva, čeprav najbrž kasneje nastala dela, pa sodijo *Žalostne jablane* izpod peresa partizanke *Matilde Fridau-Nade*.²⁹ To je pesnitev o obešanju devetindevetdesetih talcev v Frankolovem februarja 1945, najbolj srhljiva pesnitev slovenske književnosti. Pretresljiva je zavoljo svoje nenavadne notranje dvojnosti, ki nastaja iz skrajno neposrednega, skoraj naturalističnega prikazovanja smrti ob hkratnih in prav tako močnih zapisih ljubezni ter spoštovanja do življenja. Žraven pa je pripoved uklesana v obliko amfibraškega pentametra, ki ji daje naravnost homersko težo in veličastnost. Nekaj odlomkov:

Te jablane stare ob cesti s poševnimi debli,
 ki sever krivenči jim krošnje, obrnjene k jugu,
 so zrasle, cvetele, zorele za drobno, brezskrbno
 otroštvo, za grlice mile, ki iščejo varno
 bližino človeka, za stisko neba, da pozimi
 na veje široke bremena snežena preloži,
 da zemlji ohranijo izvire globoke ...

-----
 in kretnje divjaške, ki že so pripravljale zanke
 vrvi, preizkušale grčavost vej in ob debela
 pristavljala stole, odklepala tesne lisice
 po parih uklenjenih mož — še otrok in že starcev —

²⁷ *Balada o škatlici s pepelom*, nav. d., str. 90, 91.

²⁸ *Anica Mežek, Nerojenemu otroku*, nav. d., str. 68.

²⁹ *Matilda Fridau-Nada, Žalostne jablane*, nav. d., str. 158. Leta 1971 je pesnica izdala zbirko novejših miselnih in ljubezenskih lirike *Severna okna* (Obzorja, Maribor).

in roke nabrekle jim z žicami vezale znova
 nad križem in skopo odmerile vsak pravokotnik
 za jamo nad travnikom, nagnjenim k levim robovom,
 in s puškami, z žreli široko razmaknjenih strojnic,
 da vsaj varovale bi to strahopetnost nasilja,
 dokler ne odlomijo v grlih svetlobe življenja...

Tam stali so v snegu, premraženi, lačni, ušivi,
 v raztrganih čevljih in bosih, prebičani, bolni,
 s tesnobo najdražjih spominov, kljujočih v prsih,
 z željami, prezgodaj otrplimi v zlomljenih prsih,
 s pozdravom, ki nemo je dvigal k bleščečemu soncu
 svoj ranjeni krik med kazalcema BITI — NE BITI,
 hitečima v poldan, — tja, kjer se pokrijeta črti
 strahu in poguma, kjer čas se ustavi za zmerom.
 Tam stali so dvignjene glave, čakaje na vrsto,
 da vrv skozi sapnik v davečo se muko zareže,
 da stol izpodmaknjen jih v plesu mrtvaškem zamaje.

A v dvoje, po pet in še več je še dolgo vrvralo
 z dreves osemnajstih devetindevetdeset talcev,
 — ker enega, ki je poskušal zbežati, že prej
 so smrtni rafali zadeli...

dokler jim hreščečih goltancev iz zank niso sneli
 in gole, sezute zmetali v pripravljene jame
 — kar šestdeset v prvo gomilo, ostale pa v drugo —
 in s prodnatim kamenjem, ki je oči nezaprte
 zdrobilo, zasuli sledove zločinske morije.
 Potem od bregov izza hiš so čez travnate ruše
 zakritih, nezaznamovanih grobov zapihljali
 ohlupi vetrov, zadržani predolgo v odmevih
 prešibane žalosti...

V našem gradivu tudi ni mogoče prezreti še nekega posebnega, razme-
 roma razsežnega vsebinskega področja. To so krajše verzificirane kro-
 nike posameznih vojnih dogodkov ali doživetij, lahko bi jih imenovali
 tudi vojno reportažno pesništvo. Resnični dogodki so tu najčešče po-
 stavljeni v zelo preprosto epsko morfologijo, v kateri je snov dograjena
 le toliko, da dobivajo poudarke izrazitejši in nenavadnejši dogodki. Tako
 imamo samo izpod *Beretičevega* peresa ohranjenih celo vrsto verzifici-
 ranih opisov bojev in podvigov Gradnikove brigade: napad na postoj-
 janko Koritnico junija 1944; spopad z Nemci na Lokvah 29. julija 1944;
 boj pri Podgozdu 26. januarja 1945; težavna mobilizacija Vipavcev fe-
 bruarja 1944; napad na postojanko Rihenberg poleti 1944 in napad na

Železnike novembra 1944.³⁰ Pri *Slavku Turku* beremo o bojih Vojkove brigade: npr. o njenem napadu na Štanjel 15. septembra 1944; o preboju iz nemškega obroča v ofenzivi aprila 1945; in nazadnje o njenem prihodu v italijanski Tržič maja 1945 ter kočljivem srečanju z zahodnimi zavezniki.³¹ Med *Šumradovimi* besedili najdemo podrobno zgodbo o italijanskem oficirju Korichu in ustrelitvi trinajstih talcev iz vasi Pudob v Loški dolini jeseni 1942, nato zgodbo o streljanju talcev na Ulaki in zelo nazoren opis nemške hajke proti tržaškim ilegalcem januarja 1945.³² V ohranjenem pesniškem zvezku internirane kmetice *Anastazije Jelušič* (r. 1899) pa se lirična razmišljanja nenehoma prepletajo s kronografijo njenih doživetij vse od nasilnega slovesa od otrok in moža do jčanja v tujini.³³

Gradivo te vrste bi lahko naštevali še in še, saj ga ni malo, pomeni pa opazno razširitev medvojnega narodnoosvobodilnega pesništva na področje kronografije, neke vrste dokumentarnega žanra s posebnim smislom za resničnost in izjemnost dogodkov hkrati. Posebno podzvrst te zvrsti pa bi lahko napravili iz humorne in satirične partizanske kronografije, ki je obsežna in po svoje zanimiva.

In če smo že pri ogledovanju dokumentarnih plasti gradiva, bi kazalo premisliti še neko drugo stran pojava. Znamenja krajevnega porekla ali nastanka besedil so toliko pogostna, da bi se dal izdelati v marsičem zanimiv zemljevid medvojnega narodnoosvobodilnega pesništva. Tako imamo na primer celo vrsto pesmi, ki pripovedujejo o slovenski Reziji in tamkajšnjem narodnoosvobodilnem gibanju, pa o partizanstvu na Kaninu, pri Rabeljskem jezeru in podobno.³⁴

In končno, čeprav ne nazadnje, bo treba ob zbranem gradivu opraviti tudi pazljivo razčlemba zelo različnih miselnih sestavin, vključenih v

³⁰ Pesmi iz Gradiva v nalogi A. Kovačič: *Borba v Koritnici*, str. 40 (prim. *Tone Svetina, Ukana*. Druga knjiga, 1967, str. 635 sl.); *Spomin padlim tovarišem na Lokvah*, str. 111; *Borba v Podgozdu*, str. 137; *Mobilizacija v Vipavi*, str. 196; *Rihenberga*, str. 217; *Železniki*, str. 267.

³¹ *Štanjel*, nav. d., str. 50; *Obroč* str. 207; *Titova armada*, str. 176.

³² *Kapetan Korich*, nav. d., str. 24; *Lojtrski vozovi*, str. 154; *Hajka*, str. 155.

³³ *Moji težki spomini*, nav. d., str. 89.

³⁴ Največ pesmi, ki sodijo v ta pokrajinski prostor, je v obravnavanem gradivu izpod peresa neznanega avtorja, najbrž študenta, ki se je podpisoval *Boris*. Pesmi so ohranjene v fasciklu Gregorčičeve brigade (IZDG, 285 IV, 7 č in d) kot tipkopisi ali izrezi iz objav v časopisih. Avtorja bi se verjetno dalo odkriti pri natančnejšem pregledu pripadnikov imenovane brigade. Naslovj pesmi: *Rezijanski bataljon*, gradivo naloge A. K., str. 50; *Tovarišu Borisu*, n. m. str. 98; *Rezijani*, n. m., str. 105; *Na Kaninu*, n. m., str. 104; *Rezijanskemu dekletu*, n. m., str. 114; *Pri Rabeljskem jezeru*, n. m., str. 163; *Iz Rezije tovarišu Titu*, n. m., str. 241.

osrednjo skupno misel vstaje, narodne osvoboditve in revolucije. Odkrili bomo marsikaj: vse od tradicionalnega, še romantičnega slovanstva iz 19. stoletja do obnovljene ideje Zedinjene Slovenije, od starodavne vernosti v pravičnost boga do moderne proletarsko revolucionarne zavesti, od trdnega zaupanja v razumnost zgodovine, do nagonskega strahu pred njeno slepo igro. Tudi tu je vsebinski razpon literarno neznanega medvojnega pesništva širok in včasih presenetljivo raznovrsten kljub svoji osredinjenosti v enotno zgodovinsko voljo.

Na koncu se postavlja pred nas še problem oblike in izraza tega pesništva. Na prvi pogled gre za razmeroma enostaven pojav: leposlovno neizobražen ali deloma izobražen sestavljalec stihov, in teh je bila velika večina, je iz svoje predstave o pesništvu prevzel predvsem tisto, kar je bilo zanj najbolj viden, oprijemljiv in obvezen spoznavni znak pesnjenja. Tu seveda lahko razpoznavamo različne stopnje opazovanja, dojemanja in obvladanja pesniške kulture, s katero se je bil pisec srečal že pred lastnim pisanjem. Vendar pri večini prevladujejo predvsem naslednji trije tako rekoč splošno osvojeni znaki pesniškega izražanja: obvezno metrično členjenje besedila, rimanje in kitičnost. Pri uresničevanju teh pravil pa je ponavadi na prvem mestu avtorjevo vizualno in šele zatem slušno nadziranje besedila. To nam dokazuje na primer okoliščina, da je kar 80 % kitičnih besedil discipliniranih v štirivrstične kitice, ki so, kot vse kaže, najbolj opazen, najbolj zunanji in zato najbolj obvezen znak pesništva.³⁵ Pri rimah, ki so bile drug tak znak, pa najdemo že mnogo njihovih zgolj vizualnih uresničitev, ki ne ujamejo fonične skladnosti. Tudi pri metriranju in ritmiziranju posluš ni posebno zanesljiv, tako da stih včasih ostaja pretežno grafično in vizualno dejstvo.

Toda vse te reči bodo za raziskovalca oprijemljive in merljive. Težja in zanimivejša vprašanja se začenjajo drugje, namreč tam, kjer merila priučene poetike in privajene estetike odpovedo ali zdrknejo v območje relativnega. Takih vprašanj je cela vrsta, vendar se eno zdi izhodiščno, če že ne osrednje. Postaviti bi se dalo takole: kako raziskati, označiti in nazadnje tudi vrednotiti svojevrstno razmerje med silovito semantično močjo življenjskega gradiva samega, ki obstaja v teh besedilih, in skromno literarno kulturo izraza, ki je soustvarjajoči prevodnik tega gradiva. Bolj točno: zakaj to gradivo včasih učinkuje daleč čez njegovo literarno obliko, čeprav ne mimo nje? In nazadnje: ali ni tako imenovana pomanjkljiva literarna kultura morda tudi nekaj, kar prav zaradi odsotnosti izdelanega sloga včasih celo pripomore k neposrednejšemu in stop-

³⁵ Statistični podatek je iz seminarske naloge *Aleksandre Kovačič*, str. 302.

njevanemu učinku silovitega življenjskega gradiva? Življenja, ki se je tako vzburilo, da je samo po sebi dobilo nadliterarne semantične razsežnosti? Ali ni zunanji formalizem tega pesništva morda samo nezavedno ali polzavedno nadomestilo za njegovo popolno prilepljenost ob nadmočno življenjsko gradivo, do katerega zapisovalec ne more dobiti obvladljive razdalje?

Vse to in ne samo to so odprta, verjetno produktivna vprašanja k nadaljnemu proučevanju tako imenovanega literarno anonimnega slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva iz let 1941 do 1945. To pesništvo bi moralo zaradi svojega pomenskega bogastva, zaradi svoje tako razvejane notranje vsebine in zaradi posebnih strukturnih zakonitosti, v katere je ujeta, postati predmet temeljite literarnozgodovinske in teoretske raziskave. Končno pa tudi predmet primerjalno tipoloških raziskav v jugoslovansko, splošno evropsko in svetovno smer. Saj ne more biti nezanimivo vprašanje, ki sodi v sam vrh zadeve: kakšno je mesto in kakšna je tipološka posebnost slovenske pesniške besede znotraj evropskega medvojnega odporniškega in partizanskega gibanja ter njune slovstvene kulture? In kakšne so sploh posebnosti pesniških kultur, še posebej slovenske, v procesu radikalnega, to je oboroženega samoosvobajanja narodov sodobnega sveta?

РЕЗЮМЕ

В статье исследуется терминологическая, семантическая и формальная проблематика литературно анонимной (хотя в большинстве примеров авторизованной) словенской народноосвободительной поэзии, которая в годы оккупации и востания в гг. 1941—1945 возникла наряду с гораздо более известной, ведущей и в литературе признанной партизанской лирикой. На основании материалов (приблизительно 300 стихотворений), собранных главным образом в архивах четырех словенских партизанских бригад, действовавших в словенском Приморье, можно установить ряд интересных особенностей этого до сих пор почти неизвестного литературного явления. Среди наиболее видных особенностей — ее особое разнообразие по содержанию. При основной направленности в единую идею народного освобождения и революции эта поэзия благодаря своей непосредственности или наивности открыта двум явлениям: с одной стороны полной идейной схематизации и схематизации выражения, своего рода современной шаблонной фольклоризации, а с другой стороны она открыта также и совсем индивидуальным, разовым и идеологически непредвиденным переживаниям, одним словом, дополнительным и динамическим семантическим измерениям. В то же время эта поэзия открывает проблему сложного структурного соотношения между усиленной семантической силой жизненного материала и так называемой «недостаточной культурой литературного выра-

жения» или ее самыми простыми формальными заменами (строфа, рифм, метрум).

Благодаря богатству содержания, структурным особенностям и в целях типологического сравнения с поэзией сопротивления, освобождения и революции других народов, это литературное явление должно стать предметом основательного литературоведческого, теоретического и сравнительного исследования.